

## HATVANY LAJOS: A TUDNI-NEM-ÉRDEMES DOLGOK TUDOMÁNYA

(Gondolat, 1968.)

Az először hat évtizede, németül megjelent s most *Szóllósy Klára* remek fordításában magyarul közzétett pamflet tárgya: a klasszika filológia — pontosabban szólva: az a mikrofilológiai, pozitivista módszerű, élettelen és életellenes ókortudomány, amely a századvégi Németországban élte „virágkorát”. Az ifjú Hatvany Lajos kitűnő tárgyi felkészültséggel és sistergő indulatokkal szállt szembe azzal a szikkadt konzervativizmussal, szellemi sterilitással, arányvesztéssel és — mind az iskolai latin- és görög-tanításban, mind a tudományos bűvárkodásban tenyésző — formalizmussal, amely a német filiszterek ókor szemléletét nyomorította. Burckhardt, Taine, Renan és — az egocentrikus fellengzőssége miatt némi kritikával is illetett — Nietzsche átélési és megelevenítő készségét választotta kultúrfilozófiai és módszertani vezércsillagául, a lelketlen adathalmazással az esztétikus elsajátítást konfrontálva, lényegileg az újhumanizmus interpretációs módszerének folytatási lehetőségét keresve.

Ragyogó stílusú és fontos részizgagságokat tartalmazó invektívák sorozata a könyv — bizonyos tanulságait *mutatis mutandis* korunk formalista irányzatainak bírálatában is lehet hasznosítani —, s évtizedek múltán is tiszteletet ébreszt az író későbbi munkáit és irodalomistapolási szenvedélyét már ekkor megalapozó tudományos és társadalmi radikalizmusa. Alapvető hibája viszont, hogy a mikrofilológiai módszert magával a klasszika filológiával azonosítva, elveti azt az analitikus, tényfeltáró és összegező vagy összehasonlító módszert, amely az objektív megismerésnek és a történeti vagy esztétikai szintézisnek nélkülözhetetlen bázisa. Ennek a szemléleti hibának feltárása és kritikai hasznosítása nem kevésbé fontos; az az impresszionista-szubjektivista ókor szemlélet — egyáltalán: irodalom- és művészetfelfogás — ugyanis, amely Hatvanynál még csak kiegészítő mozzanatként társult az eredeti műveknek eredeti nyelven való ismeretéhez, miközben a lírizáló szövegelemzéseket is *malgré lui* alapozta meg a filológiai felkészültség, a manapság sajnálatosan dívó dilettantizmusnak igazolásául szolgálhatna.

Ianus-arcú könyvről lévén szó, nemcsak méltánytalanság, de oktalanság is lenne szemiet hunyni csillogó részizgagságai vagy említett radikalizmusának érvényesítése fölött. „*A kritikus kötelessége, hogy a múltból kiérezze a jelent és a jelenből a jövőt*” — vallja Hatvany (10. o.), s amikor Goethe szellemében ostromozza azokat, akik a részletekbe fulladva vesznek szem elől a lényegyet (pl. 29. o.), s ezzel-azzal érvelve tagadják a biztos megismerés lehetőségét (67. o.), ugyanolyan lényeges

igazságokat fogalmaz meg, mint amikor a „tisza tudományosság”-ot támadja (pl. 74. o.), éles szemmel véve észre, hogy ez is a társadalmi reakciót (76. o.) és a polgári-klerikális iskolarendszert (85. o. stb.) szolgálja. Frappáns és lelkes hitvallások sorában fogalmaz meg szép, igaz gondolatokat mind a szövegvariánsokkal játszadozó mikrofilológia termékletlenségéről (pl. 31., 39. o.), mind a régi és új humanizmus történeti szerepéről (72. o.), különösen pedig arról a nyárspolgári irodalomfelfogásról, amely hitvallóinak képmására gyúrná át a görög és római irodalmat. Ő maga azt a kutatót (esztétát) tekinti eszményének, aki „a görög–római ókorban nem lát sem normát, sem magot, sem okot, sem célt, sem elérendőt, sem meghaladottat — hanem egyszerűen soha vissza nem térő alkalmat, melyet megragadva tágra nyílt szemmel csodálhatja az emberiségnek mindig önmagából alkotó, tehát minden művében maradéktalanul bennefoglalt, tartalom és forma harmóniájában tündöklő munkásságát” (99. o.). A reprodukálhatatlanság és történetiség már-már materialista gondolata ott tör meg, hogy Hatvany a „tágra nyílt szemű csodálkozást” olyan múzsai adománynak tekinti, amelynek alig-alig van bármi köze is a tudományos objektivitáshoz, s a lelkes átélést kínálja egyedüli lehetőségként a klasszikusokra redukált ókornak és — általában — az örök szépség birodalmának visszahódításához.

Ne akadjunk fenn azon tehát, hogy Catullus-, Platón-, Homérosz-vagy Szapphó-interpretációi „csupán” egy szellemes, érzékeny szívű és pompás műveltségű olvasó impresszióit és lírai továbbköltését nyújtják; ne kritizáljuk amiatt se, hogy az újabb filológia bizonyos szerinti tárgyi tévedések is ékelődnek a már-már nietzschei szabadossággal szárnyaló kis fejtegetésekbe (pl. a Parmenidész-értelmezésbe vagy Erinna korának datálásába, ami persze a Szapphó-kör jellemzését is elrontja). Hasonlóképpen lenne a szakemberek számára szükségtelen, a laikusok szemében pedig semmitmondó, ha a görög-római irodalom értelmezéséhez alapvető fontosságú, nélkülözhetetlen lexikonok vagy akár pozitívista kézikönyvek gúnyos lebecsülését utasítanánk vissza. De talán a könyv szelleméhez maradunk hívek, ha akár csak egy példán is érzékeltejtjük, hogy miképp fut zátonyra Hatvany bátran szökellő hajója.

Bárhogy csepiül is a filológiát, természetszerűleg kényszerül arra, hogy számos — egyáltalán nem impresszionista módon vagy esztétizálva; hanem szikár szövegelemzésekkel feltárt — adalékot és analógiát hasznosítson. Catullus egyik versével érvel, hogy Szapphó jelképét (alma = a menyasszony szüzessége) megmagyarázva, a lesboszi költőnő lírájának rejtett rétegét is megmutassa. Az ő Aphroditéhez intézett himnuszáról pedig ezt mondja: „a versben úgy rebben a pelyhes érzelem, mint az Aphrodité fogátát a levegőben át húzó verebek földet bedrnyékoló szárnya” (141. o.). Fordítsuk most meg a Szapphó és

Catullus lírájának motívumelemzéséből adódó bizonyítást, vagy akár csak lehetőséget — a könyv legelső fejezetei kapcsán, ahol Hatvany csillogó stílusban figurázza ki a Catullus veréb-verseit laposan és primitíven interpretáló Woepke professzort. Valóban, Catullus *passer* szava jelölhet szürke verebet is, de talán kanárit is — csak annyi biztos, hogy valamiféle madárkáról van szó. A gyűjtemény 2. versében kedvese színefényének nevezi e madárkát a költő, kit Lesbia gyakran vont az ölébe, élvezve, amint heves harapásra ingerli. A 3. versben pedig a Venusok és Cupidók sírását kéri gyászához a költő: meghalt a drága kis madárka, aki sosem röpött más asszonyhoz, most pedig leszállt az Alvilágba, ahonnan senkise tér a földre vissza. . .

Csakugyan furcsa madárka ez, hogy éppen a szerelem és vágy istennőinek illik elsiratniuk. Veréb vagy nem veréb — nagyonis emberi érdemei voltak! Nos, akárcsak Szapphó alma-szimbóluma esetében, itt is van egy rejtett rétege és célzata a Catullus-versnek — illetve, óvatosabban fogalmazva: lehet, hogy van. Ez a madárka ugyanis (mint Hatvany jól utal rá, köszönetet sem mondva e „fel-fedezésért” a filológusoknak) Aphroditének volt szent kísérője, a szárnyaló szerelem vagy szeretkezés képzeete pedig nagyonis ősi, ma is eleven gondolat — a római bordélyok szárnyas phallosz-t ábrázoló belépőjegyein át a német *Vogel* főnév pikáns mellékértelméig. Bizonyítani persze nem lehet, hogy Catullus a szerelem — mondjuk ki magyarul: a hímtag — szimbólumaként dalolta meg a madárkát, Lesbiának benne lelt örömeit és halálba szállásának siralmát. Fenntartva azonban ezt az értelmezési lehetőséget — amely a különféle analógiákon túl, Catullus játékos verseinek (*nugae*) hangulatával és stílusával is valószínűsíthető —, bizony más szcmmel fogjuk olvasni a költeményeket, mint Hatvany tette.

Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a szikkadt agyvelejű, csak adalékhalmozásra vagy spekulatív analízisre képes filológusok nagyképűségét, reakciós felfogását, formalizmusát és az egész korabeli iskola-rendszert joggal tette nevetség tárgyává: a lelketlen grammatizálás — a *lateiner* szellem sajátos mozzanata — nemcsak a bismarcki Németország gimnáziumaiban uralkodott, hanem a magyar oktatást is a demokratikus iskolareformig fertőzte. Hatvany azonban — jogos és haladó szellemű felháborodásában — mintegy a fürdővízzel együtt öntötte ki a gyereket is; bár itt-ott analízis és szintézis, illetve történeti és esztétikai szemlélet közös érvényesítését szorgalmazza, valójában hamis alternatívát fogalmaz meg, amikor a mikrofilológia és az impresszionista-szubjektivistá irodalomélvezés közötti választást mondja szükségesnek.

Ma is találkozunk hasonlóképpen hamis alternatívákkal, illetve a kutatási módszerek merev szembeállításával. A századforduló német filológiájának pepceselő módszere — amely vagy képtelen volt tör-

téneti s esztétikai szintetizálásra, vagy féligazságú és képtelen összefüggéseket is konstruált, szövegkiadásokon, lexikonokon stb. kívül — manapság, a technika újabb vívmányainak birtokában, a „matematizáló” módszerekben él tovább, abban az irodalomszemléletben, amely ilyen-olyan statisztikai képletekkel próbálja helyettesíteni a műélvezetet. Más a megalapozás vagy megtámogatás, és más a „helyettesítés”: az adatok, tények, analógiák stb. mind teljesebb és sokoldalúbb feltárása s minél egzaktabb eszközű csoportosítása — az irodalmi szövegek, életművek és kultúrák tudatos megismerésének és élvezésének szellemi emeltyűi, de semmiképp sem pótolhatják a megismerő-élvező ember szubjektumát; lélektől lélekgig, s nem lélektől gépig vezet az irodalom, különösen az irodalmi esztétikum. Másfelől viszont: a tények (nem mellékesen, az eredeti szövegek) ismerete és tisztelete — mindenfajta tudományos elemzésnek és általánosításnak követelménye s feltétele; az olvasói műélvezésben vagy letűnt korok művészi eszközű újjáteremtésében gyakorlati okokból — a megismerőkészség természetszabta korlátozottsága és a munkamegosztás differenciáltsága miatt — kényszerülünk rá, hogy mellőzzük a filológiai alaposságot, ez azonban egyetlen kutatót (irodalomtörténészt, esztétát, filozófiatörténészt stb.) sem jogosít fel efféle „nagyvonalúságra” a maga választotta témakörben.

A mikrofilológiai-pozitivista szűklátókörűség és matematizáló mechanikusság, illetve az impresszionista-szubjektívizáló esztétizálás — egyaránt egyoldalúvá rombolja az irodalom szemléletét, különösen pedig a századokkal-ezredekkel korábbi vagy más kultúrszférákba tartozó műalkotások megismerését és hasznosítását.

Hatvany Lajos könyvének tudománytörténeti érdekességét számmunkra nem utolsósorban a kutatómunka dialektikájának — munkamegosztás és általánosítás, analízis és szintézis kapcsolatának — mindig megújuló átgondolása adhatja meg.

FALUS RÓBERT

## GALLA ENDRE: A VILÁGJÁRÓ MAGYAR IRODALOM. A MAGYAR IRODALOM KÍNÁBAN

(Akadémiai, 1968. — Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 5.)

A magyar irodalom recepcióját vizsgálva majdnem mindenütt azt tapasztaljuk, hogy némileg véletlenül, mintegy „melléklépcsőn” kerül be egy-egy nagy irodalom áramlatába. Egy-egy lelkes hívünk (Magyarországon járt vagy baráti-rokoni kapcsolatok révén tájékozódó